

Peter Skautrup:

Dialekterne og digtningen

Dialekterne kom sent til orde i dansk digtning – på *skrift* vel at mærke! For det *mundtlige* traditionsstof, der overlevede fra slægt til slægt (eventyr, sagn, ordsprog mm.), blev jo ført ned gennem generationerne i deres eget mål, dialekterne. De blev blot ikke *optegnet* i denne form.

Dette beror jo på, at vi meget tidligt her i landet har haft en midtpunktsøgende skriftsproglig norm. Vi ser allerede omkr. 1300 jyske skrivere søge henimod et østdansk – vi kan vel kalde det et *sjællandsk* – skriftsprog. Vil man give et bestemt årstal, kan man sige 1550 – med udgivelsen af Christian III's bibel, hvis skriftnorm hvilede på Lundkanniken Christiern Pedersen. Set i et historisk perspektiv er alle senere ændringer af skriftsprogsnormen bagateller!

Vi havde altså da fået et for *alle* danske *fælles* skriftsprog, som folk – så vidt de nu kunne læse – vænnede sig til først og fremmest gennem bibel og salmebog. Og dermed var enhver tanke om et eller flere dialektale skriftsprog utænkeligt på det daværende kulturniveau (i modsætning til Tyskland, hvor f.eks. neder- eller plattysk havde udviklet sit eget skriftsprog).

Går vi nu frem til omkr. 1700, finder man også udformet et nogenlunde fast *rigsmål*, dvs. et fællesdansk talesprog, og modstillet dette er dialekternes sociale placering givet.

¹ Foredraget minder i sit indhold stærkt om forordet til Skautrups antologi af jyske digte: Jysk Sinnelaw (1950). Men i den foreliggende form får man et bedre indtryk af den mundtlighed og det personlige engagement, der gennem årtier gjorde Skautrup til en skattet folkelig foredragsholder. Foredragets tekst er her stedvis forkortet en smule, og forfatterens hyppige brug af *De* (i direkte henvendelse til sit publikum) er – med en enkelt undtagelse – omsat til (det i lærsituationen mindre påfaldende) *man*.

Tænk denne tanke helt igennem! I skrift har vi kun ét skriftsprog, som egentlig slet ikke dækker noget bestemt område af landet – fordi det i sin bygning, i sin struktur hviler på et meget gammelt sprogtrin. Og af talesprog havde vi et rigsmål, der var forbeholdt en ganske lille kreds (i starten af 1800-tallet næppe mere end 5-10%, i slutningen af 1800-tallet knap nok 20% af befolkningen). Og deroverfor en række folkesprog, der taltes af det store flertal: “udannede” bønder, for en stor del analfabeter.

Den “uselige” bonde – som han hedder i folkevisen – var en *simpel* mand, og derfor var hans sprog også simpelt. Alene derfor! Skønt hans sprog, hans modersmål havde 1000 års hævd, var naturgroet – mens rigsmålet var et sent kunstprodukt (om end det vel nok for en stor del hvilede på københavnsk eller måske snarere øresundsdialekterne).

Dialekterne blev af de “kloge” betragtet som urigtige mål, afarter eller varianter af det *rigtige* dansk. En forfatter, en degnesøn, siger 1787, at “det er utroligt, så vanskabt som den jyske dialekt er”. Oplysningstidens pædagoger var af samme mening – hør blot denne udtalelse fra 1802: “Det sprog, Børn af Almuen, især paa Landet, have lært hiemme, er i Almindelighed saa urigtigt, og saa forskielligt fra det der bør tales i Skolen, at de hvert Øieblik maatte misforstaae Læreren. ... Man veed, hvilke forunderlige Udtryk Folk af Almuen ofte bruge for at tilkiendegive hverandre deres Tanker. Mangen Gang sige de noget ganske andet med deres Ord, end de vilde sige!” Og bonden selv troede på det. Hvor skulle han også andet, når han aldrig hørte andet?

På denne baggrund er det klart, at dialekten ikke kunne anvendes i alvorlig digtning, i høj poesi. Når bonden optræder i digtningen, er han i bedste fald en latterlig figur. Når han optræder med replikker (hos Holberg og Wessel), så antydes komikken alene ved sproget, dialekten. Og i bunden stil, i poesi, kunne man højst driste sig til at skrive f.eks. et spøgende bryllupsvers (som forfatterne Schandrup og Wadskiær har gjort det).

Sådan lå landet, til Blicher kom. Og De kender sikkert det værk, jeg tænker på – som herhjemme dannede epoke i dialektlitteraturens historie: *E Bindstouw*, som udkom i Randers i sommeren 1842. Man kan vel ikke påstå, at det straks vakte opsigt, for bortset fra en enkelt anmeldelse (i Ny Jyllandspost) forblev det uomtalt. Allerede dengang – og

dengang måske nok mere end i dag – var den københavnske litterære kreds så dominerende og tillige så selvoptaget, at en provinsiel begivenhed ikke kunne tiltrække sig nogen opmærksomhed.

Hvordan fandt Blicher på at anvende dialekten? Hvorfor kunne dialekten netop nu bruges litterært? Forudsætningerne er flere – historiske såvel som personlige.

Vigtigst blandt de historiske forudsætninger er den ny vurdering af sproget – som en afgørende faktor til afgrænsning og bestemmelse af *nationen*. I 1700-tallet havde man kunnet være en udmærket patriot uden at tale landets sprog: Mallings bog om Store og gode Handlinger omfatter skildringer af både danske, norske og holstenske helte og patrioter, og i Thaarups Høstgildet lovpriser den danske, norske og holstenske bonde kongen – landsfaderen – på hver sit sprog, holsteneren altså på tysk. Det daværende Danmark var sprogligt en dansk-norsk-tysk stat.

Med romantikkens forestilling om *folkeånd* og *nationalkarakter* bliver nu forholdet et andet. Sproget, *modersmålet*, ses nu som et nationalt samlingsmærke, det afgørende særmærke til afgrænsning af nationen – herhjemme først af historikeren Engelstoft² i 1802, men siden kan man finde denne anskuelse udtrykt hos så godt som alle vore romantikere. Der skrives nu *fædrelandssange*, hvor *sproget* lovprises.

Og dette modersmål omfattede jo også vore dialekter. Sprogforskerne bliver interesserede først, fordi de i dialekterne genfinder gamle, sære ord, som forlængst var gået tabt i rigsmålet. Folkemålene havde fået kulturel værdi – omend endnu kun rent historisk.

Blichers *personlige* forudsætninger var for det første hans fortrolighed med jysken fra barnsben af – tidligst på Viborgeggen, senere i Randlev og Spentrup i Østjylland. Det var ganske vist *ikke* hans modersmål – derfor blev Blicher aldrig helt stiv i det lydlige og kom til at blande øst- og vestjyske lydformer sammen – men grundakkorden kunne han! Dialektens folkelige tone og udtryksmåde kend-

² Laurits Engelstoft (1774-1851) blev efter studieophold i Tyskland, Holland og Frankrig knyttet til Københavns universitet, fra 1817 som professor. Hans hovedinteresse var, hvordan man gennem skolesystemet kunne opdrage ungdommen til bevidste arvtagere af folkets og nationens store fortid.

te han. Og han havde den indfølelse, som kun miljøets inderlige samliv kan udvikle.

Dertil kommer, at der hos Blicher sikkert også var en vis portion selvhævdelse med i spillet. Han følte sig i modsætning til det københavnske litterære lav og var harmfuld over hovedstadens gøren grin med jyden og jydens mål. Han ville hævde dialektens ligeværd med rigssproget som litteratursprog, vise at det foragtede bondemål kunne bære også alvorlig poesi – som det kunne det i Italien og Tyskland.

Endelig fik Blicher efter eget udsagn en direkte tilskyndelse til at skrive på dialekt ved at læse den skotske digter Laidlaw. Han får her øjnene op for sproglægtskabet mellem jysk og engelsk, og udtaler senere (noget bombastisk), at “mange gammeldanske ord høres endnu i den jyske bondes mund og i Verdens hovedstad, ved hoffet i St. James”. Blichers første dialektdigt, *Faual Mari* fra 1828, har som forlæg Laidlaws *Lucy's flittin*. Og tanken om at skabe et *jysk skriftsprog* forlod ham aldrig siden.

I 1842 samler han da til en helhed en række ældre og nye fortællinger og digte, som nu lægges i munden på forskellige jyske typer, mænd og kvinder forsamlet i E Bindstouw – hos æ skwolmæjster – ham Kræn Koustrup – I kinne ham wal?³

Blichers E Bindstouw fik mange efterfølgere helt op til vore dage. Man kan høre det i titlerne: Gilsjov, Tejelownssjov, Sownrådsforhandlinger osv. De er bygget op på samme måde: en gruppe mennesker samlet om et fælles arbejde eller ved en sammenkomst fortæller eller synger for hinanden. Adskillige af disse arbejder er sprogligt og kulturhistorisk ikke uden værdi – men *poesi*, ak den er der meget lidt af! Poesi forudsætter spænding. Og man kan lægge mærke til, at når vi i

³ Skautrup låner her fra starten på E Bindstouw: De war e Awten fa bette Jywl-awten – nej hold! A lywwer – de wa sgi den Awten far ve indda, dæ wa Binnstoww te e Skwolmæjsters, ham *Kræn Koustrup* – I kinne ham wal? (overs.: Det var Aftenen før Bittejuleaften – nej holdt! jeg lyver – det var sgi den Aften forinden endda, at der var Bindestue hos Skolemesterens, ham Kristen Koustrup – I kender ham vel?) — Læs selv videre i Skautrups udgivelse af E Bindstouw (med oversættelse og kommentarer) fra 1942.

Interiør fra Herning Museums bondegård. Her ses rekonstrueret, hvordan man strikkede i hinandens selskab. Men der savnes unægtelig de mange deltagere og den tætte atmosfære i Blichers Bindstouw.

dialektdigtningen træffer poetiske højdepunkter, så er der også et spændingsforhold til stede – som baggrund. De største gnister kommer også her ved den største spænding. Vi kan tage som eksempel forholdet i Sønderjylland.

Her blev jo netop folkets modersmål – og det vil sige *den sønderjyske dialekt* – samlingsmærket i kampen mod det fremmede sprog. I det afgørende valg mellem sprogene, der stort set også blev et valg mellem nationaliteter, kom for sønderjyderne – bevidst eller ubevidst – Karsten Thomsens ord til at stå som et motto: “Æ tænker, det er bedst, vi blyvr ved det dansk” (oprindelig sagt, da han ved sin konfirmationsforberedelse i 1851 skulle vælge mellem tysk og dansk).

Derfor fik vi en smuk – simpel, men inderligt følt – digtning på sønderjysk. Først og fremmest med Karsten Thomsen – i digte som den skønne Vugg-Vihs (Æ gær så jawn ò plowwer) og Ved e Plow (I Synnerjylland der er æ føjt). Man kan finde et smukt udvalg af hans og senere sønderjyders poesi i samlingen *Sønderjyske Digte* på Folkesproget (ved Mar. Kristensen og Carl S. Pedersen, 1920).

Også på Fyn har vi fra denne tid – tiden efter 1864 – et par betydelige digtere: Mads Hansen og Lars Clausen. Alle kender sikkert den fynske “nationalsang”, Mads Hansens Fo’ ajle di smaa Blomster dæ dov æ’ te iaar. Der findes et par antologier med fynske digtere: Hans P. Lundes Fraa vo fynske Föjeæjn (1928) og Fynsk Sind (ved Harry Andersen og J. Brøndum-Nielsen, 1949).

I nørrejysk kom der et nyt højdepunkt med Aakjær. Det er atter her bevidstheden om, at målene er i fare – følelsen af, at noget værdifuldt er ved at gå tabt – der ligger bag. Det er jo en kendsgerning, at dialekterne er svindende. Alene det forhold, at befolkningens fordeling mellem land og by har skiftet så drastisk i de sidste to menneskealdre (fra 80% landbefolkning i 1870 til 70% bybefolkning nu), har gjort presset fra rigsmålet større. Hertil kommer så det samkvem, den bevægelse i befolkningen – den offentlighed, som man slet ikke kendte i forrige århundrede.

Og nu kan man så stille sig det spørgsmål, om det overhovedet har nogen betydning at bevare dialekterne. Det må jo til syvende og sidst blive et personligt spørgsmål for den enkelte: har mit modersmål, denne eller hin danske dialekt nogen særlig værdi for mig *fremfor* rigsmålet?

Jeg tror gerne, at mange skifter sprog uden at tænke over det – at de i al fald først kommer til at tænke derover, *efter* at skridtet er taget. Andre tænker vel nok på Grundtvigs ord om, at modersmålet er *hjer-tesproget* (og kun *løs* er al fremmed tale), men de affinder sig med det nye mål, som de søger at tilegne sig efter evne.

Selv har jeg – tvunget af omstændighederne – skiftet mål: fra vestjysk dialekt til rigsmål, så godt som nu jeg har kunnet lære det. Men jeg skal indrømme, at jeg *mange gange* har været i situationer, hvor jeg ikke på rigsmål har kunnet finde det helt dækkende udtryk. Hvorimod jeg ikke var i tvivl, om jeg blot kunne have sagt det på min egen dialekt. Ordene var der måske nok, men de havde ikke helt den samme værdi, den følelsesnuance, som de havde i mit modersmål.

Og jeg er ganske enig med den gamle sprogforsker P.K. Thorsen, der som resultat af sine overvejelser hævdede, at *kun* den primære sprogtilegnelse rammer, kun modersmålet dækker helt. Det er altså helt

forkert, når det i sangen hedder: “og træffer vort modersmål ej på et hår” – for modersmålet træffer nemlig altid på et hår! Det er det mål, vi er vokset op med – de sproglige enheder, vi har brugt, da vi byggede vor verden, vort erkendelsesområde op. Derfor er al fremmed tale “løs”, fordi vi kun i modersmålet er sikret fuld overensstemmelse og harmoni mellem det sproglige udtryk og den begrebs- og følelsesverden, som ligger til grund – og som i sig selv er bygget op gennem sproget.

Det er den samme følelse, som – bevidst eller ubevidst – fik de jyske digtere til at bruge dialekten. Aakjær har selv sagt det for sit vedkommende: “Aldrig skriver jeg med lettere Pen, end naar jeg helt tør give mig det Jydske i Vold”.